

ӨОЖ 332.1
FTAXP: 06.61.33

Казамбаева А. М., экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, <https://orcid.org/0000-0002-9947-4227>

«Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті»КеАҚ, Орал қ., Жәңгір хан көшесі 51, 090009, Қазақстан, aigul_km@bk.ru.

Kazambayeva A. M., Ph.D., <https://orcid.org/0000-0002-9947-4227>

NJSC «West Kazakhstan Agrarian and Technical University named after Zhangir khan», Uralsk, st. Zhangir khan 51, 090009, Kazakhstan, aigul_km@bk.ru

БАТЫС ӨңІРДЕ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНДІРІСІН ДАМУДЫҢ БАСЫМ БАҒЫТТАРЫ PRIORITY DIRECTIONS OF AGRICULTURAL PRODUCTION DEVELOPMENT IN THE WESTERN REGION

ТҮЙІН

Ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру кез келген елдің әлеуметтік-экономикалық жүйесінің өмірлік қажеттілігі болып табылады, өйткені халықты азық-түлікпен қамтамасыз ету ауыл шаруашылығы саласының алдында тұрған маңызды міндеттердің бірі болып табылады, сонымен бірге өнеркәсіпті шикізатпен қамтамасыз ету елдің стратегиялық шараларының бірі болып табылады [1, 2]. Бұл мәселені шешу, бір жағынан, ұлттық экономиканың қалыпты жұмыс істеуінің қажетті шарты, ал екінші жағынан, қазіргі уақытта ауылшаруашылығы өндірісін тұрақтандырудағы өте маңызды мәселе болып табылады [3, 4].

Ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруді ұйымдастыруда ресурстарды қалыптастыру, олардың өзара байланысы, өзара іс-қимыл және пайдалану тиімділігі мәселелері ерекше маңызға ие [5]. Сондықтан өндірістік ресурстарды ұтымды пайдалану экономикалық өсудің және экономиканың тиімді жұмыс істеуінің қажетті шарты болып табылады. Өндіріс тиімділігінің резервтерін объективті анықтау және ауыл шаруашылығы өнімін өндірудің әлеуетті мүмкіндіктерін бағалау үшін экономиканың аграрлық секторының өндірістік әлеуеті санатына зерттеу жүргізу маңызды [6]. Мұндай зерттеулер АӨК ішіндегі экономикалық қатынастарды негізді реттеу, әлеуетті мақсатты қалыптастыру және жекелеген кәсіпорындар мен өңірлердің қызметін объективті бағалау үшін қажет [7, 8].

ANNOTATION

The production of agricultural products is a vital necessity of the socio-economic system of any country, because providing the population with food is one of the most important tasks facing the agricultural sector, at the same time, providing industry with raw materials is one of the strategic measures of the country. Solving this problem, on the one hand, is necessary the condition for the normal functioning of the national economy, and with the other, is currently a rather serious problem [3, 4].

Of particular importance in the organization of agricultural production are the issues of the formation of resources, their interrelation, interaction and efficiency of use. Therefore, the rational use of production resources is a necessary condition for economic growth and efficient functioning of the economy. In order to objectively identify reserves of production efficiency and assess the potential possibilities of agricultural production, it is important to conduct a study of the category of production potential of the agricultural sector of the economy [6]. Such studies are necessary for the sound regulation of economic relations within the agro-industrial complex, the formation of a potential goal and an objective assessment of the activities of individual enterprises and regions.

Кілт сөздер: өндіріс, ауыл шаруашылығы, өнім, табиғи ресурстар, тиімділік, басым бағыттар.

Key words: production, agriculture, products, natural resources, efficiency, priority areas

Кіріспе. Батыс өңірінің аграрлық өндірістік әлеуетін дамытудың оң векторын анықтауға мүмкіндік беретін ауыл шаруашылығы өндірісін дамытудың басым бағыттарын бағалаудың теориялық және әдістемелік тәсілдерін зерделеу және оны өңірде пайдалану тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Зерттеу жұмысының міндеттері:

- аграрлық өндірістің экономикалық тиімділігінің өсуіне әкеп соғатын өндірістік ресурстарды пайдалану қарқындылығының деңгейін арттырумен байланысты өндірістік әлеует тиімділігінің өсуінің басым бағыттарын айқындау;

- ауыл шаруашылығының басым бағыттарын анықтауға өндірістік әлеуетті пайдалану деңгейінің әсерін зерттеу;

- батыс өңірінің өндірістік әлеуетінің тиімділігін арттырудың басым бағыттарын айқындау үшін аграрлық өндірісті дамыту жөнінде ұсыныстар әзірлеу.

Әдеби шолу. Қазақстан өңірлерінің Агроөнеркәсіптік кешені табиғи, Еңбек және материалдық ресурстармен қамтамасыз ету деңгейіне байланысты ерекшеленеді. Қазақстан аумағында 14 облыс және Республикалық маңызы бар 3 қала орналасқан, олардың барлығы ауыл шаруашылығы өндірісін дамытуға қолайлы емес, өйткені ауыл шаруашылығы өндірісі табиғи факторлармен тікелей байланысты. Басқаша айтқанда, өндірістің тұрақсыздығы ауылшаруашылық саласына тән қасиет деп айтуға болады [11, 12] және бұл елдің барлық аймақтарына тән. Сондықтан халықты тұрақты азық-түлікпен қамтамасыз ету үшін облыстың ауыл шаруашылығы саласының басым бағыттарын алдын ала анықтап, осы бағытта жұмыс жүргізу қажет.

Профессор С. А. Андрющенко агроөнеркәсіптік кешенді және «қолайсыз» өңірлердің ауылдық аумақтарын дамытудың стратегиялық бағыттарын анықтау мәселесін зерделеу қажет деп санайды. Бұл ауыл тұрғындарының өмір сүру деңгейін жақсартып, сол аймақтарда ауылшаруашылық өндірісін ұйымдастыруға мүмкіндік береді, сонымен қатар өндірістік ресурстарды тиімді пайдалануға мүмкіндік береді [13].

П.В. Смекалов ауыл шаруашылығы саласындағы ресурстарды тиімсіз пайдалану табиғи ресурстардың тез деградациясына және ауыл шаруашылығының ресурстық әлеуетінің төмендеуіне әкеледі деп санайды [14]. Халық санының өсуімен табиғи ресурстардың көлемі ұлғаймайды, мысалы, жер ресурстарының көлемі ұлғаймайды, өйткені ол табиғатпен шектеледі, сондықтан қолда бар ресурстарды барынша пайдалану қажет [15].

Ресейлік ғалым Л. М. Вартанова атап өткендей, кейде ауылшаруашылық өнімдерімен тұрақты қамтамасыз етуді жүзеге асыру үшін түбегейлі шаралар қабылдау қажет [16]. Олардың ішінде дақылдарды бейімдеп орналастыру, жерді күрделі және пайдалану мелиорациясы, агрокультураның жоғары деңгейін қамтамасыз ету, өтімді нарық құру және сатып алу бағасының тұрақтылығы, өнімнің сақтандыру қорларын құру және т.б. [17, 18].

Өңірлер өнімдерінің өндірісін ұлғайту перспективаларын бағалау кезінде бірінші кезекте өңірлерде бар жер ресурстарының сандық және сапалық көрсеткіштеріне назар аударылады [19, 20].

Зерттеу әдістері. Зерттеулер ауыл шаруашылығын дамытудың негізгі бағыттарын анықтауда және ауыл шаруашылығы саласының статистикалық көрсеткіштерін талдауда ғылыми әзірлемелерді енгізудің әлемдік және отандық тәжірибесін зерделеуге және қорытуға негізделген. Зерттеуде дерексіз-логикалық, монографиялық, жүйелік және баланстық әдістердің салыстырмалы талдауы қолданылды. Сондай-ақ, жұмыста зерттеу әдістері қолданылды: статистикалық топтастыру, динамикалық қатарлар процестерін зерттеу, деректерді визуализациялаудың кестелік және графикалық тәсілдері.

Мәселені шешудің әртүрлі статистикалық көрсеткіштерін, саяси және экономикалық тәсілдерін салыстыру үшін эмпирикалық әдіс ретінде қолданылған салыстыру әдісі ерекше назар аударуға тұрарлық. Талдау және синтездеу әдістері әртүрлі мәліметтер негізінде жалпы ақпаратты анықтауға және керісінше, жалпы ақпаратқа ие бола отырып, жаңа нәтижелерге ықпал ететін жеке маңызды бөлшектерді анықтауға мүмкіндік береді [9, 10].

Зерттеу жұмысы ауыл шаруашылығы өндірісінің экономикалық өсуін қамтамасыз ететін батыс өңірдегі бәсекеге қабілетті аграрлық саланы анықтау арқылы нақты ұсыныстар дайындауға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері. Қазақстанның батыс өңірінде (Ақтөбе, Батыс Қазақстан, Атырау, Маңғыстау облыстары) ауыл шаруашылығы дақылдарының жалпы егіс алқабының 1324,7 мың гектары бар, бұл елдің барлық ауыл шаруашылығы алқаптарының 5,8% - ы құрайды, сондықтан батыс өңірлердің ауыл шаруашылығы етті мал шаруашылығына маманданған. Барлық облыстарда мал фермалары бар. Шаруашылықтардың мамандануына агроклиматтық ресурстар тікелей әсер етеді: температураның жиынтық белсенділігі, вегетациялық кезеңнің ұзақтығы, ылғалдану коэффициенті, топырақ түрлері және ауылшаруашылық жерлерінің құрылымы [21, 22]. Республиканың табиғи аудандары осы көрсеткіштермен ерекшеленеді, бұл аймақтық Маманданудың даму бағыттарын анықтайды.

Батыс Қазақстан облысының жалпы егіс алқабы 5 жыл ішінде 5% - ға өскен (2021 жылдан 2017 жылға %-бен) (сурет 1). Егіс алқаптарын кеңейту өсімдік шаруашылығы өнімінің шығымдылығын арттыруға ықпал ететін болады.

Сурет 1 – Жалпы егіс алаңы, мың гектар

Астық саласы жаздық және күздік бидай, арпа, тары және күздік қара бидай өсіруге маманданған. Табиғи-климаттық жағдайлар астық нарығында тұрақты сұранысқа ие ақуызы жоғары бидайды өсіруге мүмкіндік береді. 5 жыл ішінде Ақтөбе облысының жалпы егіс алаңы ерекше өзгерістерге ұшыраған жоқ, тек 41% - ке өскен, Атырау облысының аумағы шөлейт және шөлді аймақта орналасқан. Облыстағы топырақтың көп бөлігі облыстың солтүстігіндегі (Индер, Махамбет аудандары) және Атырау қаласының маңындағы өзен маңы-Жайылма аймағының елеусіз бөлігінен басқа, ауыл шаруашылығы дақылдарын өсіру үшін өнімсіз болып табылады. Деректерге сүйенсек, 2021 жылы облыс бойынша ауыл шаруашылығы дақылдарының көлемі 2,7 мың га, картоп - 2,0 мың га, көкөніс - 2,7 мың га, бақша – 1,2 мың га болды. Жалпы, соңғы 5 жылда бақша дақылдары мен картоптың егістік алқабы 2 еседен астам өсті. Алайда, бұл дақылдарды егудің көп бөлігі халықтың жеке қосалқы шаруашылықтарында орналасқан.

Маңғыстау облысының аумағы негізгі табиғи-климаттық сипаттамалары бойынша шөлдер аймағына жатады. Облыстың топырақтарының көп бөлігі сұр қоңыр шөлді, топырақтары сортаң және тұзды, қоңыр шөлді, сортаң дақтары 10% дейін. Жер учаскелерінде жер үсті су көздерінің болмауына байланысты облыстың ауыл шаруашылығының негізгі бағыттарының бірі мал шаруашылығы болып табылады, ал өсімдік шаруашылығы саласы өте нашар дамыған.

Маңғыстау облысындағы барлық өсімдік шаруашылығы Ауыл шаруашылығы алқаптарының суармалы алқаптарында жүзеге асырылады. 2021 жылы ауыл шаруашылығы дақылдарының егіс алқабы 1,0 мың га құрады. Егіс алқаптарының құрылымында негізгі бөлігін азық – түлік қауындары – 55,5%, ашық жердегі көкөністер-44,5% алады. Жауын-шашынның орташа жылдық деңгейі 150 мм құрайды және осылайша жаңбырлы суаруда өсімдік шаруашылығының дамуына жол бермейді. Облыстың климаты күрт континенталды, қысы желді, жазы өте ыстық және құрғақ.

Батыс Қазақстан облысы бойынша 2017 - 2021 жылдары астық өндірудің орташа жылдық көлемі – 413,9 мың тоннаны құрады, ең жоғары жалпы алым 2018 жылы – 428,78 мың тоннаны құрады. 2017 - 2021 жылдары суармалы жерлерді тиімді пайдалану, қарқынды сорттар мен будандарды пайдалану, агротехниканың заманауи тәсілдері есебінен дәнді дақылдардың жалпы жиналуы өсіп келеді. 2017 жылы облыс бойынша астық өнімділігі 4,2 ц/га, 2021 жылы – 9,9 ц/га құрады.

Облыста өңірлік нарықты отандық өндірістің жеміс-көкөніс өнімдерінің жеткілікті көлемімен қамтамасыз ету мақсатында көкөніс өнімдерін өндіруге мамандандырылған шаруашылықтарды дамытуға бағытталған іс-шаралар іске асырылуда. Мәселен, 2021 жылы 58,1 мың тонна картоп жиналды. Тамшылатып суару 24,8 га алқаптағы көкөніс шаруашылықтарында қолданылды, Жалпы Батыс Қазақстан облысы бойынша талданатын кезеңдерде өсімдік шаруашылығының жалпы өнімінің тұрақты өсуі байқалады.

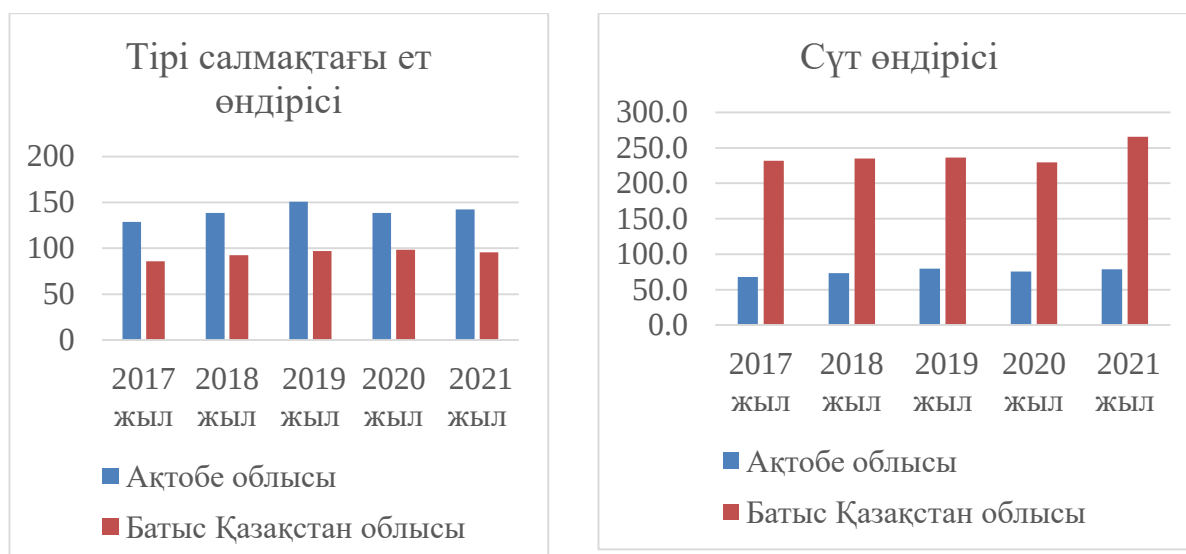
Сурет 2 – Өсімдік шаруашылығы өнімінің жалпы өндірісі, мың тонна

Ақтобе облысының дәнді дақылдарының жалпы өнімінің көлемі 2021 жылы 2017 жылмен салыстырғанда тұрақты деп айтуға болады, бірақ дақылдарды өсірудің агротехникасын жақсарту нәтижесінде осы кезеңде өнімділік артып келеді, сондықтан бидайдың жалпы өнімі жыл сайын артып келеді. Дәнді дақылдардан арпаның жалпы өнімі осы кезеңде бірнеше есе өсті, 2021 жылы 2017 жылмен салыстырғанда жалпы өнім өскен, осы кезеңде егіс алқабы 12,3% - ға қысқарды, бірақ ылғал ресурстарын үнемдеу технологиясын енгізуге байланысты өнімділік 2 есе өсті, сондықтан жалпы жинау динамикасында қарқын сақталды өсім, 2021 жылы 2017 жылмен салыстырғанда жалпы алым тұрақты өскен, осы кезеңде егіс алқабыда өсті, ал өнімділік 85,7% - ға өсті, сұлы, тары, қара бидайдың жалпы жиналу көлемі 5 жылда бірнеше есе өсті, бұл дәнді дақылдарды өндірудің ылғал ресурстарын үнемдейтін технологиясын енгізумен байланысты, сондай-ақ осы кезеңде техникалық дақылдарды жалпы жинау көлемі, оның ішінде майлы дақылдар көлеміде өсті, бақша дақылдары, көкөністер 8,6% - ға өсті. Жалпы облыста халықты көкөністермен қамтамасыз ету үшін 7,7 гектарға дейін көкөніс дақылдарының ауданы ұлғайтылды және жылыжайлар құрайы. Қазіргі уақытта жылыжай өндірісінің көлемі облыс халқының көкөніс өнімдеріне деген қажеттілігін 30% - ға қамтамасыз етеді.

Атырау және Маңғыстау облыстарында табиғи жағдайларға байланысты астық өнімі өсірілмейді, сондықтан біз көкөніс өндірісінің динамикасын қарастыру қажет деп санаймыз.

2021 жылы Атырау облысы бойынша картоптың жалпы жиналуы 27,6 мың тоннаны немесе 2017 жылғы деңгейден 10% - ға өскен, көкөністер тиісінше 81,9 мың тоннаны немесе 183,6% құрады. 2021 жылы картоптың өнімділігі 138,1 ц/га, көкөністер – 299,7 ц/га құрады.

Маңғыстау облысында 2021 жылы 2017 жылмен салыстырғанда көкөністердің жалпы түсімі және бау-бақаша өнімдер көлемде өсіп келеді, бұл дақыл бойынша жалпы өндірістің ұлғаюының негізгі себебі, ең алдымен, өндірістің инновациялық әдістерін қолдану, тамшылатып суаруды қолдану болып табылады.

Сурет 3 – Ақтобе және Батыс Қазақстан облыстарының мал шаруашылығы өнімдерінің жалпы өндірісі, мың, тонна

Соңғы бес жылда мал шаруашылығы өнімі өндірісінің өсуі байқалды, бұл мал басының өсуімен байланысты.

Ақтобе облысы бойынша тірі салмақтағы және сою салмағындағы ет өндірісі осы кезеңде 8,7% - ға ұлғайды, өйткені сол кезеңде союға мал сатудың орташа тірі салмағы: ірі қара мал 14% - ға, қой мен ешкі – 5% - ға, шошқа-14% - ға, ал 2021 жылы 2017 жылмен салыстырғанда мал мен құс басы (шартты мал басына есептегенде) 26% - ға, сүттің орташа жылдық табысы 11% - ға өсті, сондықтан сүт өндірісі 4,7% - ға өсті.

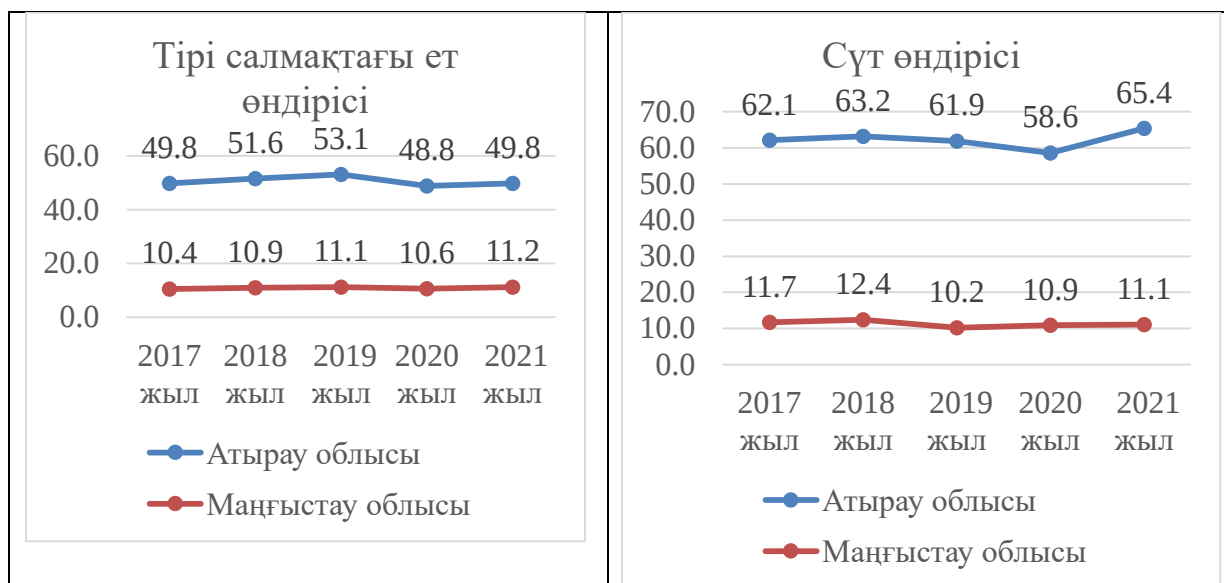
Батыс Қазақстан облысында 2021 жылы шаруашылықтардың барлық санаттарында 96,9 мың тонна ет өндірілді немесе 2017 жылғы деңгеймен салыстырғанда 25% - ға артық, сүт өндірісі 1% - ға төмендеді, бұл сүтті сиырлар санының азаюына байланысты.

Мал шаруашылығы салаларының ішінде етті мал шаруашылығы, қой шаруашылығы және табын жылқы шаруашылығы барынша дамыды. Қала маңындағы аймақта өнеркәсіптік құс шаруашылығы, шөлейт аймақта Түйе шаруашылығы да жүргізілуде. 2021 жылы 2017 жылмен салыстырғанда өсу байқалады, бұл 2017 жылмен салыстырғанда 6,4% - ға көп.

Зерттелетін кезеңде Атырау облысының мал шаруашылығы саласында ауыл шаруашылығы жануарлары санының өсуі байқалады. 2021 жылы 2017 жылмен салыстырғанда жылқы саны 3,5% - ға, түйе – 1,9% - ға және құс-8 есе, ал ірі қара мал 4,8% - ға, қой мен ешкі-6,5% - ға қысқарды. 2021 жылы мал мен құс производства өндіру көлемі – 10,2% - ға, сүт өндіру-9,5% - ға өсті. Соңғы жылдары мал басының өсуі мен сақталуы қамтамасыз етілуде. Мал шаруашылығын мемлекеттік қолдау көлемі өсуде.

Атырау облысындағы зерттеулер көрсеткендей, мал шаруашылығы өнімдерін өндірудің едәуір көлемі жеке қосалқы шаруашылықтарда шоғырланған. Нәтижесінде ветеринариялық қауіпсіздік талаптарына сәйкес келмейтін өндірілетін мал шикізатының сапасы өте төмен. Сондай-ақ жеке аулаларға асыл тұқымды мал басының үлес салмағы төмен малдың болуы, азықтық базасы әлсіз және нәтижесінде өсірілетін ауыл шаруашылығы жануарлары мен құстардың өнімділігі төмен болуы тән.

Облыста ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіретін ірі кәсіпорындар жоқ, облыста қайта өңдеу бойынша 15 бірлік шағын цехтар бар, олар негізінен мал сою, шұбат шығару бойынша цехтар, нан және нан-тоқаш өнімдерін шығаратын цехтар және балық өңдейтін 13 кәсіпорын. Ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу үлесі шамалы, ет, сүт, көкөністердің негізгі көлемі азық-түлік базарларында қайта өңделмеген түрде сатылады.

Сурет 4 – Атырау және Маңғыстау облыстарының мал шаруашылығы өнімдерінің жалпы өндірісі, мың, тонна

Маңғыстау облысында мал шаруашылығы бірнеше жылдар бойы оң даму үрдісіне ие. 2021 жылы шаруашылықтардың барлық санаттарында 2017 жылмен салыстырғанда ірі қара мал саны 5,6% - ға артып, 8,7 мың басты құрады; жылқылар тиісінше – 7,6% және 7,3 мың басқа, түйелер – 7,7% және 7,3 мың басқа; құстар 3 рет және 39,7 мың басқа. Қой мен ешкінің саны 38,5% - ға азайып, 345,4 мың басты құрады; шошқалар 81% - ға.

Үш жыл ішінде союға өткізілген малдың орташа тірі салмағы салыстырмалы түрде тұрақты болды (шамамен 280-290 кг).

2021 жылы шаруашылықтарда сою және тірі салмақта мал мен құстың барлық түрлерін союға өткізу 11,1 мың тоннаны құрады, бұл 2017 жылмен салыстырғанда 8,5% – ға артық; сиыр сүтін өндіру 5,9% - ға (2017 жылы-5,3 мың тонна) азайды және 6,9 мың тоннаны құрады, бұл өсімге байланысты құс басы 3 есе, тауық жұмыртқасы 10 есе ұлғайып, 9,3 млн. дананы құрады (2017 жылы – 0,8 млн. дана); 872 тонна қой жүні қырқылған, бұл 2017 жылғы көрсеткіштен 3% - ға артық (2017 жылы-847 тонна).

Мал шаруашылығының негізгі жемшөп базасы жайылымдық жем және табиғи алқаптарда жиналған шөп болып қала береді. Жайылымдық жерлерді сақтау, оларды ұтымды пайдалану, суландыру облыс шаруашылықтарының негізгі міндеттері болып табылады.

Енді батыс өңірінің ауыл шаруашылығы өндірісін дамытудың басым бағыттарын қарастырайық.

Ақтөбе облысында 10145,1 мың га ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер бар, оның ішінде жайылымдар 8932,8 мың га, шабындықтар 142,5 мың га, егіс алқаптары 778,3 мың га.

Облыс ауыл шаруашылығы саласын дамыту үшін үлкен мүмкіндіктерге ие. Сондықтан агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың негізгі міндеті бәсекеге қабілетті ауыл шаруашылығы өнімін өндіру үшін қолда бар мүмкіндіктерді пайдалану және саланың экспорттық әлеуетін арттыру болып табылады.

2021 жылы 778,3 мың га ауыл шаруашылығы дақылдары егілді, оның ішінде 452,1 мың га дәнді дақылдар, 30,0 мың га майлы дақылдар, 279 мың га жемшөп, 6,3 мың га картоп және 5,7 мың га көкөніс-бақша дақылдары. Соңғы үш жылда жемшөп дақылдарын егу алаңы 1,5 есеге ұлғайды, сондықтан Ақтөбе облысында егіс алқаптарын ұлғайту мүмкіндігі жоқ, өйткені егіс алқаптарының әлеуеті 100% - ға пайдаланылды, сондай-ақ Ақтөбе облысының жер қорларының қорында егістік алқабы жоқ.

Облыста елді мекендердің (қалалардың, кенттердің және ауылдық елді мекендердің) жерлерін ескере отырып, картоп, көкөніс және бақша дақылдарының егістік алқаптарын ұлғайту қажет, сондай-ақ жер қорында бақша дақылдары мен тыңайған жерлерге 0,7 мың га 235,3 мың га бар.

Облыстың мал шаруашылығы саласының өнімін өндіру ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің жалпы көлемінде 63,3% - құрайды, сондықтан облыстың негізгі басымдығы ауыл шаруашылығының осы саласы болып табылады. Бүгінгі таңда Ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру деңгейі 1990 жылғы деңгейге жетті, 29 жыл бұрын 81,9 мың тонна ет өндірілді, ал 2021 жылы сою салмағында 79,8 мың тонна ет өндірілді, сондай-ақ ірі қара мал басы 598,7 мың басты құрады. 2021 жылы облыста 493,5 мың бас ірі қара бар.

Ақтөбе облысы 2021 жылы 2016 жылғы 9 желтоқсандағы № 503 [23] бұйрықпен бекітілген Тамақ өнімдерін тұтыну нормативтері бойынша етпен 138% қамтамасыз етілді, жан басына шаққандағы орташа тұтыну нормалары жылына 78,4 кг. Облыс халқы 736 735 адамды құрайды, етпен толық қамтамасыз ету үшін жеткілікті болды, өндіріс 57,7 мың тонна ет болды, ал іс жүзінде 79,8 мың тонна ет өндірілді, сондықтан Облыстың экспортқа өнім өндіру әлеуеті бар, ол үшін облыстың табиғи және еңбек ресурстары жеткілікті. Облыстың мал шаруашылығы саласын дамыту үшін жеткілікті Жер ресурстары бар екенін, облыстың жер ресурстарының қорында 10858,9 мың гектар жайылым және 293,4 мың гектар шабындық бар екенін көруге болады.

Талдау кезінде 18,56 мың өсімді ескере отырып, мал шаруашылығы өнімдерін өндіруді болжадық, ол 2008 жылғы 24 қаңтардағы N 28 [24] бұйрықта өңірлер бойынша нормативтер көрсетілген және ең төменгі және ең жоғары көрсеткіштер көрсетілген, жыл сайын тонна және 5 жыл ішінде ет өндірісінің 66% - ға артуы, сондай-ақ біз жануарларды күтіп-бағу жөніндегі ветеринариялық нормалар мен нормативтердің негізгі талаптарын және ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерде мал жаю жүктемесінің нормаларын ескердік нормативтер жер учаскелерінің деградациясын ескере отырып, жоспарлау кезінде біз ауыл шаруашылығы жануарларына арналған ең жоғары нормативтерді ескердік: бір бас ірі қара малға – 18 га, қой – 4,8 га, жылқы – 22 га, түйе – 40 га жайылым. Сондықтан біз мал шаруашылығы саласын одан әрі дамытуды және осы саламен тікелей байланысты салаларды дамытуды ұсынамыз, олар: жемшөп дақылдарының егіншілігі, жемшөп өндірісі, ет өңдеу кәсіпорындары, сүт өңдеу кәсіпорындары және т. б.

Батыс Қазақстан облысының бірегей географиялық орны және маңызды стратегиялық маңызы бар, оның негізгі факторлары, ең алдымен, Еуразия орталығында орналасуы, Шығыс және Батыс Еуропаның ірі экономикалық және әлеуметтік-мәдени орталықтарымен ортақ шекараларының болуы болып табылады. Сондай-ақ, облыстың ерекшелігі Жайық өзенінің ең ірі су артериясының болуы және оны Каспий бассейні елдеріне шығу үшін пайдалану мүмкіндігі болып табылады. Орал өзенінен басқа облыс аумағы бойынша 200-ге жуық өзендер мен бұлақтар ағады, олардың жалпы ұзындығы 4600 км, бұл Жайық, Деркөл, Шаған, Көшім, Үлкен Кіші Өзен өзендері, сондай-ақ ауыл шаруашылығын, оның ішінде егіншілікті дамытуға үлкен мүмкіндіктер беретін 144 көл.

1990 жылы Батыс Қазақстан облысында дәнді дақылдардың ауданы 1556,4 мың гектарды құрады, осы талдау аралығында дәнді дақылдардың егіс алқабы 83% - ға немесе 6 есеге қысқарды, 2021 жылы дәнді дақылдардың жалпы егістік алқабы 249,6 мың гектарды құрайды, бидайдың егіс алқабы 29 жыл ішінде 64% - ға қысқарды, 1990 жылы 536,4% -ла құрады мың гектар (2021 жылы 191,5 мың га құрады), жемшөп дақылдарының егіс алқабы 58% - ға қысқарды, 1990 жылы 436,1 мың га құрады.

Облыс ауыл шаруашылығын дамыту үшін өте үлкен табиғи әлеуетке ие, сондықтан біз арпа, қара бидай және дәнді-жемшөп дақылдарының егіс алқаптарын ұлғайтуды ұсынамыз, бұл агроазық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін қажет (қара бидай және қара бидай-бидай наны ұсынылған норманың бөлігі ретінде нан өнімдерін тұтыну 61% құрайды) және облыстың мал шаруашылығына жем-шөп базасын қалыптастыру. Егіншіліктегі тәуекел деңгейін ескере отырып, егістік алқапты жыл сайын 73,56 мың гектардан және 5 жыл ішінде егістіктің жалпы ауданын 50% - ға ұлғайтуды ұсынамыз (сурет. 6).

Табынды қалыптастыру кезінде ірі қара мал басын 65% - ға, қой мен ешкіні 90% - ға, шошқа мен жылқыны 61% - ға, құсты 62% - ға ұлғайтуды ұсынамыз, сондықтан: астық-жемдік дақылдарды 274 мың гектарға дейін ұлғайту, сүрлемдік дақылдарды ұлғайту қажет 18 мың гектарға дейін шырынды жем өндіру және айналымға тарту: 521 230 га шабындық, 211 958 га егістік және жалпы ауданы 1 048 188 га 315 000 га жайылым, ауыл шаруашылығы алқаптарын

ұтымды пайдалану, 1,0 млн. га алаңда шабындықтар мен жайылымдарды жақсарту мүмкіндік бар.

Талдау кезеңінің нәтижелері көрсеткендей, Атырау және Маңғыстау облыстарында өсімдік шаруашылығы саласы дамымайды, сондықтан ірі қара мал, қой басын көбейтуді және мал шаруашылығы саласының өнімін өндіруді кеңейтуді ұсынамыз.

1990 жылы Атырау облысында жем-шөп дақылдарының ауданы 68,1 мың гектарды құрады, осы талдау кезеңінде жем-шөп дақылдарының егіс алқабы 96% - ға немесе 20 есеге қысқарды (2021 жылы жем-шөп дақылдарының жалпы егістік алқабы 3 мың гектарды құрайды), сондықтан жем-шөп дақылдарының аумағын кеңейтуді ұсынамыз, бұл облыстың мал шаруашылығына жем-шөп базасын қамтамасыз ету үшін қажет.

Облыстың шөлді және шөлейт аумақтары мал жаю үшін маусымдық жайылым ретінде кеңінен қолданылады. Мал шаруашылығы саласы Облыстың дәстүрлі және негізгі ауыл шаруашылығы салаларының бірі болып табылады, оның ішінде қой, жылқы және түйе шаруашылығы. Сонымен қатар, табиғи жемшөп алқаптарының сипаты мен табиғи-климаттық жағдайлар қой шаруашылығы саласының дамуын алдын ала анықтады, оның үлесіне облыста өндірілетін мяса жалпы көлемінің шамамен 50% - ы тиесілі.

Қорытындылар. Жалпы, елдегі ауылшаруашылық өндірісі дамудың белгілі бір деңгейіне жетті, сондықтан оны одан әрі дамыту үшін жаңа технологияларды қолдану қажет, сондықтан қажет:

- асыл тұқымды етті мал шаруашылығын дамытуды мемлекеттік қаржылық қолдау жолымен (субсидиялау, жеңілдікті кредиттеу, лизинг);
- қолдан ұрықтандыру пункттерінің желісін құру; етті малдың гендік қорын тиімді пайдалану;
- облыстың жетекші шаруашылықтарының базасында үлгілік бақылау-сынақ станцияларын салу;
- дәнді-жемісті дақылдардың (арпа, сұлы, дәнді-бұршақты және дәнді-жемісті қоспалар)егістігін ұлғайту;
- сүрлем дақылдарын (жүгері, құмай, судан шөбі, күнбағыс) және шырынды жемшөп өндірісін ұлғайту;
- цифрлық технологиялық карталарды қолдану.

Жоғары сапалы өнімді өндіру мен өткізудің тиімді жүйесін қалыптастыру және барлық мүдделі қатысушылардың ресурстарын біріктіру мақсатында бордақылау алаңдары базасында мал шаруашылығы кластерін құру.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Трифонова Е.Н. Тенденции производства основных продуктов пищевой промышленности в регионах, неблагоприятных для ведения сельского хозяйства // Научное обозрение: теория и практика. 2018. № 7. С. 171-185.
2. Чирков Е.П., Нестеренко Л.Н., Храмченкова А.О., Бабьяк М.А. Проблемы и возможности развития аграрного сектора экономики Брянской области // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 2018. № 2. С. 32-37.
3. Трухачев В.И., Громов Е.И. Оценка уровня развития сельских территорий в разрезе регионов России // Экономика сельского хозяйства России. 2016. № 4. С. 57-65.
4. Пермяков А.В., Коломыш О.Н., Прохорова В.В., Сысолятин А.В. Оценка степени готовности регионов к инновационному развитию методом кластерного анализа // Современная наука и инновации. 2017. № 2 (18). С. 93-98.
5. Вартанова М.Л. Агропромышленный комплекс: проблемы социально-экономической модернизации // Социальная политика и социология. – 2017. – № 3(122). – с. 20-28.
6. Шумакова О.В., Косенчук О.В. Развитие сельских территорий: тенденции, ключевые проблемы и направления развития. // Fundamentalresearch № 10, 2016
7. Вартанова М.Л. Продовольственная безопасность страны и пути выхода из мирового продовольственного кризиса: монография. – М.: Библио-Глобус, 2016. – 220 с.

8. Улезько А.В., Пашина Л.Л. Рынок продовольственных ресурсов в системе обеспечения продовольственной безопасности Дальнего Востока: монография. – Воронеж: ВГАУ, 2014. – 291 с.

9. Самыгин Д.Ю., Барышников Н.Г., Мизюркина Л.А. Модель проектирования для развития аграрной экономики: продовольственный аспект. Экономика региона, 2017, вып. 13, вып. 2, с. 591–603.

10. Анастасиадис Ф., Либе У., Мусхофф О. Финансовая гибкость в принятии решений об инвестициях в сельское хозяйство: эксперимент с дискретным выбором. Обзор экономики сельского хозяйства, 2015, том. 16, вып. 1, с. 47–58.

11. Mokhnacheva E.S. Directions of business in regional agricultural system // Fundamental research. – 2012. – № 6 (part 3) – P. 734-738.

12. Saadi Fathollahi, Hosein Shabanali. Prediction of Food Security Levels in Rural Households Based on Socio-Economic Factors (The Case of Nahavand County, Iran) // International Journal of Agricultural Management and Development (IJAMAD) Available online on: www.ijamad.iurasht.ac.ir ISSN: 2159-5852 (Print) ISSN:2159-5860 (Online).

13. Андриященко С.А., Васильченко М.Я., Шабанов В.Л. Оценка направлений развития агропродовольственных систем регионов России, признанных неблагоприятными для ведения сельского хозяйства // Agrarian reform and forms of managing. International agricultural journal. №4 (370)/2019

14. Смекалов П.В., Омарова Н.Ю. Глобальные тенденции и приоритетные направления развития сельского хозяйства в начале XXI века. // Экономика региона №4/2011

15. Balabanova N. Enterprise's financial stability evaluation through quantitative characteristics of financial risks Regional Supplement to the Journal Modern science-incentive technologies. 2011. Issue 1, 2011; 60(1):252-259.

16. Ramina R. Mustafayeva, ScD The Main Directions of Investment Activity Development in the Agricultural Sector // Eastern European Scientific Journal // DOI /EESJ201502C04ART03 // www.auris-verlag.de

17. Вартанова М.Л., Газимагомедова П.К. Приоритетное направление развития сельского хозяйства: обеспечение населения продуктами отечественного производства // Продовольственная политика и безопасность. – 2018. – Том 5. – № 1. – С. 37–46. DOI: 10.18334/ppib.5.1.40105

18. Лобков В.Т., Плыгун С.А. Приоритетные направления развития земледелия. // Научное обеспечение развития земледелия и растениеводства. // Вестник Оренбургского государственного университета №1(12)

19. Kazambayeva, A.M., Aiesheva, G.A., Yesengaliyeva S. Sustainable development of agricultural production based on the use of the resource potential of the region // Journal of Environmental Management and Tourism. Scopus: от 2013 до 2019, Издатель: Walter de Gruyter, E-ISSN:2068-7729, CiteScore, 0,79

20. Бондаренко Ю.П. Растениеводство в многоукладном аграрном секторе регионов, относящихся к неблагоприятным для производства сельскохозяйственной продукции территориям // Региональные агросистемы: экономика и социология: ежегодник. 2018. № 3. URL: <http://www.iagpran.ru/>

21. Шаталова, О.И. Разработка концептуальных направлений развития рынка продукции растениеводства / О.И. Шаталова // Экономика и предпринимательство –2012.– №1.

22. Hassan, M.G., Akanmu, M.D., Yusoff, R.Z. Technological integration and sustainable performance in manufacturing firms // Proceedings of the International Conference on Industrial Engineering and Operations Management Volume 2018, Issue JUL, 2018, Pages 402-403 2nd European International Conference on Industrial Engineering and Operations Management. IEOM 2018; 26 July 2018 до 27 July 2018; Код 140538.

23. Научно обоснованные физиологические нормы потребления продуктов питания. Приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 9 декабря 2016 года № 503. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 13 января 2017 года № 14674. Сайт «Әділет» РГП на ПХВ «Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан» Министерства юстиции Республики Казахстан

24. Ветеринарные нормативы по содержанию животных в личных подсобных хозяйствах в пределах границ населенных пунктов, Приказ Министра сельского хозяйства Республики

Казахстан от 24 января 2008 года N 28. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 20 февраля 2008 года N 5145// Сайт «Әділет» РГП на ПХВ «Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан» Министерства юстиции Республики Казахстан

REFERENCES

1. Trifonova E.N. Tendencii proizvodstva osnovnyh produktov pishhevoj promyshlennosti v regionah, neblagopriyatnyh dlja vedenija sel'skogo hozjajstva // Nauchnoe obozrenie: teorija i praktika. 2018. № 7. S. 171-185.
2. Chirkov E.P., Nesterenko L.N., Hramchenkova A.O., Bab'jak M.A. Problemy i vozmozhnosti razvitija agrarnogo sektora jekonomiki Brjanskoj oblasti // Jekonomika sel'skohozjajstvennyh i pererabatyvajushhih predpriyatij. 2018. № 2. S. 32-37.
3. Truhachev V.I., Gromov E.I. Ocenka urovnja razvitija sel'skih territorij v razreze regionov Rossii // Jekonomika sel'skogo hozjajstva Rossii. 2016. № 4. S. 57-65.
4. Permjakov A.V., Kolomyc O.N., Prohorova V.V., Sysoljatin A.V. Ocenka stepeni gotovnosti regionov k innovacionnomu razvitiyu metodom klasternogo analiza // Sovremennaja nauka i innovacii. 2017. № 2 (18). S. 93-98.
5. Vartanova M.L. Agropromyshlennyj kompleks: problemy social'no-jekonomicheskoy modernizacii // Social'naja politika i sociologija. – 2017. – № 3(122). – с. 20-28.
6. Shumakova O.V., Kosenchuk O.V. Razvitie sel'skih territorij: tendencii, kljuchevyje problemy i napravlenija razvitija. // Fundamentalresearch № 10, 2016
7. Vartanova M.L. Prodovol'stvennaja bezopasnost' strany i puti vyhoda iz mirovogo prodovol'stvennogo krizisa: monografija. – M.: Biblio-Globus, 2016. – 220 c.
8. Ulez'ko A.V., Pashina L.L. Rynok prodovol'stvennyh resursov v sisteme obespechenija prodovol'stvennoj bezopasnosti Dal'nego Vostoka: monografija. – Voronezh: VGU, 2014. – 291 c.
9. Samygin D.Ju., Baryshnikov N.G., Mizjurkina L.A. Model' proektirovanija dlja razvitija agrarnoj jekonomiki: prodovol'stvennyj aspekt. Jekonomika regiona , 2017, vyp. 13, vyp. 2, s. 591–603.
10. Anastasiadis F., Libe U., Mushoff O. Finansovaja gibkost' v prinjatii reshenij ob investicijah v sel'skoe hozjajstvo: jeksperiment s diskretnym vyborom. Obzor jekonomiki sel'skogo hozjajstva, 2015, tom. 16, vyp. 1, s. 47–58.
11. Mokhnacheva E.S. Directions of business in regional agricultural system // Fundamental research. – 2012. – № 6 (part 3) – P. 734-738.
12. Saadi Fathollahi, Hosein Shabanali. Prediction of Food Security Levels in Rural Households Based on Socio-Economic Factors (The Case of Nahavand County, Iran) // International Journal of Agricultural Management and Development (IJAMAD) Available online on: www.ijamad.iaurasht.ac.ir ISSN: 2159-5852 (Print) ISSN:2159-5860 (Online).
13. Andrjushhenko S.A., Vasil'chenko M.Ja., Shabanov V.L.. Ocenka napravlenij razvitija agroprodovol'stvennyh sistem regionov Rossii, priznannyh neblagopriyatnymi dlja vedenija sel'skogo hozjajstva // Agrarianreformandformsofmanaging. Internationalagriculturaljournal. №4 (370)/2019
14. Smekalov P.V., Omarova N.Ju. Global'nye tendencii i prioritetye napravlenija razvitija sel'skogo hozjajstva v nachale XXI veka. // Jekonomika regiona №4/2011
15. Balabanova N. Enterprise's financial stability evaluation through quantitative characteristics of financial risks Regional Supplement to the Journal Modern science-incentive technologies. 2011. Issue 1, 2011; 60(1):252-259.
16. Ramina R. Mustafayeva, ScD The Main Directions of Investment Activity Development in the Agricultural Sector // Eastern European Scientific Journal // DOI /EESJ201502C04ART03 // www.auris-verlag.de
17. Vartanova M.L., Gazimagomedova P.K. Prioritetnoe napravlenie razvitija sel'skogo hozjajstva: obespechenie naselenija produktami otechestvennogo proizvodstva // Prodovol'stvennaja politika i bezopasnost'. – 2018. – Tom 5. – № 1. – S. 37–46. DOI: 10.18334/ppib.5.1.40105
18. Lobkov V.T., Plygun S.A. Prioritetnye napravlenija razvitija zemledelija. // Nauchnoe obespechenie razvitija zemledelija i rastenievodstva. // Vestnik Orel GAU №1(12)
19. Kazambayeva, A.M., Aiesheva, G.A., Yesengaliyeva S. Sustainable development of agricultural production based on the use of the resource potential of the region // Journal of

Environmental Management and Tourism. Scopus: ot 2013 do 2019, Izdatel':Walter de Gruyter, E-ISSN:2068-7729, CiteScore, 0,79

20. Bondarenko Ju.P. Rasteniyevodstvo v mnogoukladnom agrarnom sektore regionov, otnosjashhija k neblagoprijatnym dlja proizvodstva sel'skohozjajstvennoj produkcii territorijam // Regional'nye agrosistemy: jekonomika i sociologija: ezhegodnik. 2018. № 3. URL: <http://www.iagpran.ru/>

21. Shatalova, O.I. Razrabotka konceptual'nyh napravlenij razvitiya rynka produkcii rasteniyevodstva / O.I. Shatalova // Jekonomika i predprinimatel'stvo –2012.– №1.

22. Hassan, M.G., Akanmu, M.D., Yusoff, R.Z. Technological integration and sustainable performance in manufacturing firms // Proceedings of the International Conference on Industrial Engineering and Operations Management Volume 2018, Issue JUL, 2018, Pages 402-403 2nd European International Conference on Industrial Engineering and Operations Management. IEOM 2018; 26 July 2018 do 27 July 2018; Kod 140538.

23. Nauchno obosnovannye fiziologicheskie normy potreblenija produktov pitaniya. Prikaz Ministra nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan ot 9 dekabrya 2016 goda № 503. Zaregistrovan v Ministerstve justicii Respubliki Kazahstan 13 janvarja 2017 goda № 14674. Sajt «Әdioet» RGP na PHV «Institut zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan» Ministerstva justicii Respubliki Kazahstan

24. Veterinarnye normativy po sodержaniju zhivotnyh v lichnyh podsobnyh hozjajstvah v predelah granic naselennyh punktov, Prikaz Ministra sel'skogo hozjajstva Respubliki Kazahstan ot 24 janvarja 2008 goda N 28. Zaregistrovan v Ministerstve justicii Respubliki Kazahstan 20 fevralja 2008 goda N 5145// Sajt «Әdilet» RGP na PHV «Institut zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan» Ministerstva justicii Respubliki Kazahstan

АННОТАЦИЯ

Производство сельскохозяйственной продукции - это жизненная необходимость социально-экономической системы любой страны, потому что обеспечение населения продуктами питания является одной из важнейших задач, стоящих перед сельскохозяйственной отраслью, вместе с тем, обеспечение промышленности сырьем является одной из стратегических мер страны. Решение этой проблемы, с одной стороны, является необходимым условием нормального функционирования национальной экономики, а с другой в настоящее время является достаточно серьезной проблемой.

Особое значение в организации производства сельскохозяйственной продукции имеют вопросы формирования ресурсов, их взаимосвязи, взаимодействия и эффективности использования. Поэтому рациональное использование производственных ресурсов является необходимым условием экономического роста и эффективного функционирования экономики. Для объективного выявления резервов эффективности производства и оценки потенциальных возможностей производства сельскохозяйственной продукции важно провести исследование категории производственного потенциала аграрного сектора экономики. Такие исследования необходимы для обоснованного регулирования экономических отношений внутри АПК, формирования потенциальной цели и объективной оценки деятельности отдельных предприятий и регионов.

УДК 338.984
МРНТИ 06.81.12

Бегеева М. К., кандидат экономических наук, <https://orcid.org/0000-0001-9810-2109>

НАО «Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана», г.Уральск, ул.Жангир хана 51, 090009, Казахстан, bmk_0905@mail.ru

Альсейтова М. А., магистр экономики и бизнеса, <https://orcid.org/0000-0002-4980-5104>, НАО «Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана», г.Уральск, ул.Жангир хана 51, 090009, Казахстан, alseitova07@mail.ru

Begeyeva M.K., Candidate of economic sciences, <https://orcid.org/0000-0001-9810-2109>